

ראש חכמי ישראל בקורדובה - זכה לחסותו התמידית של ר' חסדאי, ומכוח זה הצליח לבסס את מרכז התורה החדש בגולת אספמיא.

תמיכתו הכספית של ר' חסדאי הגיעה אף למרכזי התורה בבבל ובא"י ובכל מקום שעזרתו נדרשה.

כשנודע לו על קיומה של ממלכה יהודית בארץ כוזר, הוא ניסה לברר נכונות העובדה וליצור קשר עם מלך היהודים בארץ המזרח הרחוק.

ר' חסדאי נ' שפרוט זכה להיות אבן פינה לבניין המרכז הרוחני היהודי בספרד, שהגיע מכוח פעילותו הברוכה במאות השנים שלאחריו לשיאים מרשימים.

9

ר' משה בר' חנוך

ד'ת"ש (940)

בארי (איטליה)

מראשוני חכמי התורה בספרד. אחד מ"ארבעת השבויים" שהפיצו את ידיעת התורה בעולם, וגרמו להפקעת זיקתם של יהודי ארצות המערב משיבות בבל.

מקור הסיפור בספר הקבלה לראב"ד (הראשון).

במלחמה שבין המוסלמים והנוצרים בספרד, נפלה בשבי ספינה קטנה שהפליגה מנמל בארי שבאיטליה ובה ארבעה חכמי תורה גדולים שיצאו לעריכת מגבית כסף עבור "הכנסת כלה", ביניהם היה ר' משה בר' חנוך, אשתו הצעירה ובנם הנער חנוך.

כאשר החל הקברניט - מפקד צי המלחמה - להטריד את אשת ר' משה שהיתה יפת תואר, צעקה אל ר' משה בעלה בלשון הקודש ושאלה האם הטובעים בים יזכו לתחיית המתים, והוא השיב לה בלשון הכתוב: "אמר ה' מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים". כששמעה דבריו מיד זינקה לים וטבעה.

כשהביא הקברניט את ר' משה ובנו לספרד, נפדו שם על ידי קהילת יהודי קורדובה. ר' משה הלך לבית המדרש ומצא שם את הדיין ר' שלום יושב ומרצה שיעור בתלמוד לפני קהל מקשיבי לקחו. מעמדם של יהודי ספרד בידיעת התורה היה באותם הדורות נמוך למדי, כפי הערת הראב"ד "לא היו אנשי ספרד בקיאים בדברי רבותינו ז"ל, ואף על פי כן באותו מעט שהיו יודעין היו עושין מדרש ומפרשים ועולים ויורדים".

והנה נתלבט ר' שלום בהסבר סוגיא אחת בתלמוד במסכת יומא, ולא ידע להשיב על השאלות שהוצגו לפניו. וכשנטל השבוי ר' משה בן חנוך רשות

הדיבור ופתח לפרש את הסוגיא, השתוממו כולם על חכמתו ורוחב דעתו ושאלו ממנו שאלותיהם בכל הספקות שהיו להם, והוא השיב תשובות ברורות על הכל.

כאשר סיימו את השיעור קם ר' שלום הדיין החסיד ואמר להם: אני לא אהיה מהיום ואילך דיין שלכם. אורח זה הלבוש שק הוא רבי, ואני אהיה תלמידו מהיום הזה ואילך.

קהילת קורדובה מינתה את ר' משה לרב ולדיין, וכבוד רב עשו לו.

כששמע הקברניט את הדבר, רצה לחזור בו ותבע דמי פדיון מרובים יותר. אולם המלך, הכליף עבדול רחמן, לא הניחו. הוא שמח על הדבר שרב וחכם גדול בא לשכון במדינתו, ויהודי מלכותו לא יהיו כפופים מעתה לישיבות בבל.

ר' משה יסד בקורדובה ישיבה גדולה ששימעה יצא ברחבי ספרד ובכל ארצות המערב, והייתה מעתה יסוד מוצק להפצת ידיעות התורה. תלמידים רבים באו ללמוד אצלו וכל השאלות שהיו מריצים לשעבר לישיבות בבל, שאלו מעתה את ר' משה.

על תלמידיה המצוינים של ישיבה זו נמנה גם ר' יוסף אביתור – אחד מגדולי התורה שצמחו בדור זה בעולם המערב.

אחרי פטירת ר' משה מילא בנו ר' חנוך את מקומו בתור ראש הישיבה בקורדובה ומנהיגה הרוחני של יהדות ספרד.

חלק מתשובותיהם של ר' משה ושל ר' חנוך בנו נשתמרו ונאספו לתוך קבצי התשובות של גאוני בבל.

ר' שלמה בר' יהודה הבבלי

ד'ת"ש (940)

רומא

■ "סליחות שלמוניות"

פייטן קדמון. חי כנראה, באיטליה, בעיר רומא, ושמו "הבבלי" הוא כינוי לעיר רומי.

ר' שלמה היה פייטן גדול שהרבה לשאוב ממעיינות האגדה והמשיך במסורת הפייטנית של הקליר. לשונו מוצקה וקשה ביותר, מעין לשון חידות. רש"י הביא קטעים מפיוטיו ופירש את דבריו. ויש שהזכירו שמו ביחד עם הקליר ומכנים את שניהם "קדושי עליון".

היה פייטן פורה והרבה מפיוטיו נתקבלו למחזורי האשכנזים והאיטלקים. עבודת יום הכיפורים "אדרת תלבושת" שחיבר, נמצאת במחזור מנהג רומי ונאמרת ברומא עד היום. מפורסם בייחוד פיוטו "אור ישע מאושרים" - יוצר ליום ראשון של פסח, שהובא על ידי רש"י ורבנו תם ונתפרש על ידי קדמונים. ר' שלמה הבבלי חיבר גם הרבה סליחות, בהן הוא מתנה צערה של כנסת ישראל בגלותה המרה. סליחותיו בנויות במבנה מיוחד, בבתים בני ארבעה טורים, והן שימשו דוגמא לכל הבאים אחריו. על כן נקרא סוג סליחות זה על שמו סליחות "שלמוניות".

11

רבנו חושיאל בן ר' אלחנן

ד'ת"ש (940)

בארי (איטליה)

מחכמי העיר בארי באיטליה הדרומית, שהגיע לקיירואן אשר בתוניס שבצפון אפריקה.

לפי סיפורו של ראב"ד בספר הקבלה היה רבנו חושיאל אחד מארבעה השבויים שיצאו באניה מבארי עבור הכנסת כלה ונשבו על ידי קברניט ערבי. רבנו חושיאל נפדה ע"י קהילת יהודי קיירואן והועמד שם בראש הישיבה, ולבסוף נולד לו במקום בנו רבנו חננאל, המפרש הגדול של התלמוד.

בקיירואן עמד רבנו חושיאל בראש ישיבה גדולה והרביץ בה תורה לתלמידים רבים, ועל ידו נעשתה צפון אפריקה מרכז לתורה במשך דורות אחדים. גדולתו בתורה של רבנו חושיאל התפרסמה גם בבבל. רב האי גאון כתב במכתבו לרב יעקב בר ניסים, מגדולי קיירואן, בשנת ד'תשס"ו (1006): "ונשמע אצלנו כי יש במקומכם איש גדול בחכמה, הר של תורה, בקי בחדרי ההלכה, מר חושיאל בן רב אלחנן שמו, ינצרהו יוצרו".

בגין גדולתו בתורה נתכבד מטעם ישיבות בבל בתואר "ראש בי רבנן". רבנו חושיאל עמד בקשרים גם עם ארץ ישראל, והנהיג בישיבת אפריקה את לימוד התלמוד הירושלמי לצד התלמוד הבבלי. אכן אנו מוצאים בפירוש התלמוד של בנו ותלמידו רבנו חננאל ובדברי תלמידו רבנו ניסים בר' יעקב התייחסות לתלמוד הירושלמי.

רבנו חושיאל עמד בקשרים גם עם חכמי ספרד. ר' שמואל הנגיד גמנה על מעריציו. בשיר תהילה ששר לכבודו, אמר:

**"דבריך כמו גשם נדבות
ונדיב את ותקום על נדיבות**

וכל בינה וכל חכמה נכונה

אספת כאסוף ביצים עזובות
וכל שואל במרחקים וידרוש
תבונה ממך תשיב תשובות
ונטשת מדינתך ובאתה
וקבעתה באפריקי ישיבות".

אוצר החכמה

כשנפטר רבנו חושיאל שיגר ר' שמואל הנגיד לבנו רבנו חננאל מכתב קינה ותנחומים, בו הזכיר כי עשה הספד לכבודו בגרנדה וקונן עליו: "אי עניו, אי חסיד, אי גדול באפריקיתא (קייירואן) ושם לו ברקת..." (טבריה, ישיבת א"י).

12

ר' יהודה (בר' מאיר) הכהן הזקן

ד'תש"י (950)

מגנצא

ר' יהודה בן ר' מאיר הכהן הזקן ממגנצא מכונה ר' ליון או ליאונטין, מראשוני חכמי התורה בצרפת ואשכנז. חי במגנצא במאה השמינית לאלף החמישי. לדעה אחת הגיע לשם מאיטליה. הוא היה רבו המובהק של רבנו גרשום מאור הגולה ובאחת מתשובותיו מזכירו רבנו גרשום ברוב הערצה, וקורא לו "רבי ליאון, רבי שלמדני רוב תלמודי זצ"ל, חכם מופלא". "חכם מופלא" ומכריע בדעתו אפילו נגד דעתם של גאוני בבל.

13

ר' קלונימוס בר' משה מלוקה

ד'תש"י (950)

לוקה

מגדולי חכמי ישראל הקדמונים בתחילת המאה השמינית לאלף החמישי. חי בעיר לוקה שבמדינת לומברדיה אשר באיטליה הצפונית. היה בן למשפחת קלונימוס המפורסמת, שהעמידה במשך הרבה דורות חכמים גדולי תורה ופייטנים באיטליה, צרפת ואשכנז.

ר' קלונימוס בר' משה היה מגדולי חכמי דורו והיו פונים אליו בשאלות בענייני הלכה או בפירוש מימרות בתלמוד, ודבריו היו לבני דורו כדברי האורים, והועתקו בתוך קבצי תשובות הגאונים יחד עם תשובות גאוני בבל. פעמים מכנים גם את ר' קלונימוס בתואר "גאון" או "הגדול". בתשובותיו הוא

מסתמך על מה שכתבו ממתיתבא, כלומר מן הישיבות הבבליות. בפסיקותיו הוא מגלה עצמיות וכוח הכרעה, אולם כמה פעמים הוא מודה "לא שמענו מרבותינן וגם לא ראינו פירושו", והוא מוסר את דעתו כהשערה בלבד. ר' קלונימוס נשתבח גם כפייטן גדול וכמה מפיוטיו למועדות נתקבלו במחזור אשכנז.

רבנו גרשום מאור הגולה, בתשובתו המפורסמת בעניין הפיוטים, מסתמך על הפייטנים הקדמונים ינאי והקליר ומוסיף "וגם רבנו קלונימוס זצ"ל שחכם גדול היה ופייט קרובות לכל הרגלים, והזכיר במ אגדה ועניינים הרבה, ור' משולם בנו ידענו שחכם גדול היה, ופייט קרובה לצום כיפור וכו'. ויש ללמוד מהן ולא לבטל קרובות שהן שבח הקב"ה" (שבלי הלקט כ"ח).

14

ר' שמעון בר' יצחק בר' אבון (הגדול)

ד'תש"י (950)

מגנצא

מגדולי הפייטנים באשכנז ומחבר "קרובות".

נולד במגנצא בשנת ד'תש"י (950) בערך.

היה חברו הקשיש של רבנו גרשום בר' יהודה מאור הגולה. על פי מסורת אחת למדו תורה יחדיו והביאו דברים לפנייהם בבית המדרש.

אגדה מוסרת, כי ר' שמעון "בא מבית דוד" וכי היה "מראהו כמלאך ה' צבא-ות" ואף נשא "אשה מגדולי המלכות". זקנו, ר' אבון המכונה גם אבונא, בא למגנצא ממנש שבצרפת.

מסתבר, כי ר' שמעון היה עובר לפני התיבה כשליח ציבור, וחיבה יתירה היתה נודעת לו מקהילתו. הוא מכונה דרך כבוד "רבנא שמעון" ואף הוסיפו לשמו את הכינויים "הגדול", "הצדיק", "המלומד בנסים" וגם קראו אותו "השמעוני" כאחד המפורסמים אשר בארץ. שמו נזכר בפנקסי הקהילות לברכה, ונאמר עליו "שטרך בעבור הקהילות והאיר עיני הגולה בתורתו". ואף "ביטל גזירות".

כפייטן היה ר' שמעון מחדש באשכנז. הוא אחד המעטים שם שהרהיבו עוז בנפשם לחבר "קרובות" (סידרי פיוטים לברכות של תפילת העמידה). גם היה אחד ממחברי הסליחות הראשונים. הוא השתמש בסממני הפיוט הקדמון וקישוטיו, ששלט בהם כהלכה, ונהג גם חירות מסויימת בלשונו.

בדרך כלל אפשר לומר, כי שפתו פשוטה וקלה. בפיוטיו ניכרת בעיקר

השפעתם של הקליר, ר' שלמה הבבלי ור' משה בר' קלונימוס, אבל מסתבר שהכיר גם את פיוטיו של ינאי.

יצירותיו מצטיינות בפשטות וענווה. אנו חשים כי הפייטן יודע לפני מי הוא עומד ועל מי הוא מתחנן. אף צרות הזמן משמיעות את הדן בסליחותיו המרובות.

הפה שידע לשבח - ידע גם לצעוק מרה ולבטא תקוות הדורות:

אֲשֶׁר מִי יַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֵׂיךָ וְכַגְבוּרֹתֶיךָ,
גְּבִרָה עָלֵי גְלוֹת
וּמִי יִהְרֶה אַחֲרֵי מַדּוּתֶיךָ,
חֶסֶד כָּל וְדָלוֹת
וּמִי יִמְלֹל קֶצֶת תַּפְאֲרֶתְךָ
בְּרָאוֹתֵי כָרֶם זָלוֹת
וּמִי יִשְׁמִיעַ כָּל תְּהִלָּתְךָ,
דְּכָאוֹנִי אוֹיְבֵי שָׁקֶר
וּמִי יַעֲרִיץ הוֹד קִדְשֶׁתְךָ,
זְכָרְךָ מִפִּי לְעֶקֶר
בְּהִיכָלְךָ בְּלִי לְבָקֶר
קִנָּא לְצִיּוֹן קִנָּא קְדוּשֵׁי וְאֲבִי
קָרָא לָהּ מַעֲפָר קוּמִי שְׁבִי
הִנֵּה אֲנִי שֶׁלַח לָכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא

מסתבר כי ר' שמעון לא רק שהיה גדול בתורה ובפיוט, אלא גם עסק בצרכי ציבור ועמד בפרץ, וזהו שנאמר עליו בפנקסאות: "שטרח בעבור הקהילות" וביטל גזירות.

גם אגדה הנמצאת בידינו בשתי נוסחאות מעידה על כך:

בימי גזירות נשבה אלחנן בנו של ר' שמעון, וחונך אצל הגויים והיה לאפיפיור. ובעת צרה שנייה נשלח ר' שמעון לרומא כדי לבקש את האפיפיור, (שלא ידע מי הוא) על עמו. האפיפיור הכיר את אביו, ומפגישה זו יצאה ישועה גדולה לישראל. כהוקרה לבנו חתם את שמו באחד מפיוטיו ("אל-חנן נחלתו בנועם להשפר").

עוד בן אחד חתום בפיוטיו, והוא יצחק. ועל שניהם לא ידוע דבר נוסף.

ר' שמעון נפטר במגנצא. ואגדה מספרת, כי "אחרי מותו יצא מעיין נובע ממראשותי קברו".

מקום קברו ידוע במגנצא ושתי מצבות נמצאו שם. האחת עתיקה, כנראה מן המאה השלש עשרה, ועליה חרותות המילים: "זה קבר רבנא שמעון ב"ר

יצחק נשמתו לחיי עד". והשגייה הועמדה מחדש וזה נוסחה: "האבן הזאת תהי לעד למען ידעו הדורות הבאים למצוא פתח מן המערה מן המאה"ג (המאור הגדול) מהור"ר שמעון הגדול זצ"ל תנצב"ה..."

זכה ר' שמעון ופיוטיו נתקבלו בכל קהילות אשכנז וצרפת, והם מודפסים במחזורינו עד היום הזה.

ר' שמריה בן ר' אלחנן

ד'תש"י (950)

פוסטט (קהיר)

מחכמי ישראל הקדמונים. חי במצרים בסוף תקופת הגאונים. אביו ר' אלחנן היה "הרב הראש" בפוסטט (קהיר). ר' שמריה נשלח ללמוד תורה לישיבת רב שרירא גאון בפומבדיתא. הוא הצטיין בתורתו ורבו הגאון מהללו מאוד במכתביו אליו ומעטרו בתואר החשוב "ראש שורת נהרדעא".

לפי האגדה הידועה, היה ר' שמריה אחד מארבעת החכמים שיצאו לאסוף כסף ל"הכנסת כלה" (כינוי למגבית לישיבות בבל) שנפלו בשבי ונפדו במקומות שונים, והם שהפיצו את ידיעת התורה במקומותיהם.

לפי אותה אגדה נפדה ר' שמריה באלכסנדריה ומשם עלה לפוסטט והיה לראש. הרבה עשה ופעל ר' שמריה להפצת התורה במצרים. ואף תמך הרבה במרכזי התורה העתיקים בבבל וארץ ישראל. הוא עמד בקשר אמיץ עם ישיבת פומבדיתא וגאוניה רב שרירא ורב האי. וכן גם עם ישיבות ארץ ישראל.

ר' שמריה מכונה בתואר "אב בית דין של כל ישראל", תואר שהיה בלתי מצוי כלל באותה תקופה לחכמים שמחוץ לא"י ובבל.

שמע תהילתו הגיע עד ספרד, ודונש בן לברט פנה אליו בשיר תהילה. אולם מתורתו של ר' שמריה שכה הרבו להללה לא הגיע אלינו מאומה.

נפטר בחורף שנת ד' אלפים תשע"ב (1011), וקוננו עליו הרבה.

אף בנו ר' אלחנן היה חכם חשוב.

ר' חנוך בר' משה (בן חנוך)

בארי (איטליה)

ד'תשכ"ה (965)

מראשוני חכמי התורה בספרד. בנו של ר' משה בר' חנוך אחד מ"ארבעת השבויים", שהפיצו את התורה בארצות המערב.

אחרי מות ר' משה בן חנוך, שזכה להיות הראש למפיצי התורה בגולת ספרד, מילא בנו ר' חנוך את מקומו בתור ראש הישיבה ומנהיג העדה בקורדובה.

בקרב תלמידי ישיבת קורדובה שלמדו תורה מפי ר' משה בן חנוך, נמצאו חכמים מופלגים שהיו ראויים לשבת על כסא ראש הישיבה, שהתפנה עם הסתלקותו של ר' משה בן חנוך.

ברם ר' חסדאי נ' שפרוט שעמד בראש מנהיגות הציבור היהודי בקורדובה, שמר נאמנותו לרב משה בן חנוך שמפיו למד תורה, ומנוי וגמור היה אתו שאיש לא ישב על כסא ראש הישיבה שהתפנה מלבד אשר בנו הרב חנוך, שהיה באמת ראוי לאותה איצטלה, ואכן ירש רב חנוך את כסאו המכובד של אביו ראש הישיבה.

גדול היה כבודו של ר' חנוך והרבה תלמידים ישבו לפניו, ביניהם נמנה גם ר' שמואל הנגיד. מקרוב ומרחוק פנו אל ר' חנוך בשאלות בדבר הלכה, ותשובותיו נאספו בקבצי תשובותיהם של גאוני בבל (כגון "שערי צדק", "תשובות גאוני מזרח ומערב", ועוד). לפי מסורת אחת פירש ר' חנוך את התלמוד בערבית.

מאורעות חייו המתוארים על ידי הראב"ד בספר הקבלה מעניינים מאוד. הוא מספר שכל ימי ר' חסדאי נ' שפרוט לא היה יכול אדם לחלוק על דברי ר' חנוך, בגלל שר' חסדאי עמד תמיד לימינו, ורב היה הכבוד שחלקו לו.

אולם לקראת סוף ימיו של ר' חסדאי נתעוררה מחלוקת בין ר' חנוך לבין ר' יוסף נ' אביתור, תלמידו של ר' משה אביו, והעדה נתפלגה לשתיים, מחציתה נטתה אחרי ר' יוסף נ' אביתור ומחציתה היתה עם ר' חנוך.

אחרי שר' חנוך החרים את ר' יוסף נ' אביתור, עזב ר' יוסף את ספרד והלך לארצות המזרח. אבל בכל מקום שבא לא רצו לקבל את פניו, כי שמעו על החרם שהחרימו ר' חנוך. ואף בבואו לבבל שלח לו רב האי גאון שלא יבוא אליו, שאם יבוא אליו לא ידבר עמו, כי חושש הוא לנידוי של ר' חנוך.

בינתיים נפטר רב חסדאי נ' שפרוט ובמקומו עלה לגדולה בחצר הכאליף בקורדובה אחד התקיפים היהודים, ר' יעקב נ' ג'ו, שהיה תומכו הנלהב של ר' יוסף נ' אביתור. הוא שלח ואיים על ר' חנוך שיפסיק למלא משרתו כדיין, ואם יסרב להוראתו יושיב אותו באניה בלי משוטים ויפקירו בים.

ואל ר' יוסף נ' אביתור כתב במכתב שישוב לקורדובה ויקבל את הרבנות במקומו של ר' חנוך.

אך רוחו של ר' יוסף נ' אביתור כבר נשברה בנדודיו וניחם על החזיקו במחלוקת, ובתשובתו שיבח את ר' חנוך ואמר "מעיד אני על עצמי שמים וארץ שאין כר' חנוך מספרד עד ישיבות בבל"...

הודות למכתב זה נשאר ר' חנוך במעמדו עד יום מותו.

על עדינות רוחו ומידותיו התרומיות של ר' חנוך, אנו למדים מהמשך סיפורו שם: "כשמת אויבו התקיף, יעקב נ' ג'ו, בא אליו חתנו וסיפר לו בשמחה על מות השר רודפו, וסבור היה שבשורה זו על מפלת מתנגדו תשמח את לבו, אולם ר' חנוך פרץ בבכי ואמר: אני מיצר ובוכה על כל העניים שהיו סמוכים על שולחנו, מה יעשו למחר? הרי אני איני יכול לפרנסם". אכן מחמת חסידותו לא היה ר' חנוך רוצה ליהנות מכבוד התורה והיה חי חיי עוני וצער.

על מותו מסופר: מנהגו של ר' חנוך כשהיה עולה לסיים את התורה בכל שנה בשמחת תורה עלו עמו גדולי הדור וקהל רב. פעם אחת בשמחת תורה עלה כמנהגו והבימה שהיתה ישנה לא יכלה לשאת את ההמון הרב ונפלה תחתיה. מפרקתו של הרב חנוך נשברה וימות, בשנת ד'תשפ"ה (1025).

ר' יוסף (בר' יצחק) אביתור

ד'תש"ל (970)

מדינה (ספרד)

מגדולי החכמים וראשון לפייטנים בספרד. יצק מים על ידי ר' משה בן חנוך בקורדובה, והיה מחשובי תלמידיו. האמת לאמיתה היתה נר לרגליו.

כשמת ר' משה סבור היה ר' יוסף כי הוא המיועד לרשת את כסאו ולהורות תורה במקומו. אבל ר' חסדאי נ' שפרוט העלה את ר' חנוך, בנו של ר' משה, על כיסא אביו. מעשה זה הכניס מרירות רבה בלבו של ר' יוסף. אף על פי כן התאפק ושתק ולא מיחה בפומבי, כי על כן ידע כוחו הרב של ר' חסדאי. רק אחרי מות ר' חסדאי נ' שפרוט קמו ר' יוסף ותומכיו עם ר' יעקב נ' ג'ו בראשם, וניסו להדיח את ר' חנוך מכיסאו. שבע מאות איש מתומכי ר' יוסף הפגינו בעדו יומיום במרכבות פאר, כשהם לבושים בגדי מלכות וביד כולם חרב, ובראשיהם מגבעות כדת שרים ישמעאלים.

אבל בסופו של דבר גברה ידה של פמליית ר' חנוך, נידו את ר' יוסף נ' אביתור והחרימוהו. כראות המלך את המתרחש אמר לר' יוסף נ' אביתור: "אילו

הישמעאלים היו בועטים בי כמו שהיהודים בעטו בכ, הייתי בורח מפניהם, ועתה ברח לך!"

מדרש רבא

בעלבון ובכעס עזב ר' יוסף את ספרד ויצא לארצות המזרח. הוא קיווה למצוא לעצמו חיזוק ותמיכה בקהילות היהודיות הגדולות במזרח, אולם חיזוק זה לא ניתן לו. במקומות השונים שעבר בהם נמנע ממנו הכבוד הראוי לו לפי גדולתו בתורה, משום שחששו לנידויו של ר' חנוך. לבסוף פנה לבבל ונכנס לישיבת פומבדיתא בבגדד. הוא קיווה שראש המתיבתא רב האי גאון יקבלו בכבוד, מתוך הסתייגות מראש ישיבת קורדובה - ר' חנוך. אולם רב האי סירב לראות פניו, מתוך חשש לנידויו של ר' חנוך.

בינתיים גברה בקורדובה ידם של תומכי ר' יוסף ו' אביתור, והם קראו לו לחזור לקורדובה וליטול בה את הגדולה בתור ראש החכמים.

אולם ר' יוסף שרוחו נשברה בדרך נדודיו, ניחם על שהחזיק במחלוקת וסרב לשוב. הוא השיב למעריציו - מזמיניו בגבורת נפש אמיתית: "מעיד אני על עצמי שמים וארץ, שאין כמוהו (כר' חנוך) מספרד עד ישיבת בבל".

במסלול נדודיו הגיע ר' יוסף ו' אביתור גם למצרים ולארץ ישראל, ואף השיב משם תשובות לשואלים בדברי הלכה.

העובדה שהיה הראשון לפייטני ספרד, משמעותה שזכה להיות חוליית בראשית המקשרת את הפיוט הארץ ישראלי בהתפתחותו הבבלית לפיוט הספרדי. על פיוטו של ר' יוסף חופפת עדיין רוח הפיוט הקדום. אבל יחד עם זה כבר טבוע עליו חותם הצליל הבהיר של שירת ספרד החדשה.

אכן, נוסף לפסיקות הרבות שהשיב לשואליו הוא חידש גם בשטח הפיוט. אף בתחום זה הותיר אחריו יבול מבורך, אולם ההישגים הענקיים שלו היו ללא ספק בשטח הרוחני הבסיסי, ותרומתו ליהדות ספרד הייתה עצומה. הוא פירש (או תרגם) את התלמוד כולו בלשון ערב.

למולדתו המקורית (ספרד) לא זכה לשוב עוד.

הוא נפטר בדמשק בשנת ה'תש"פ (1020).

רבנו גרשום (בר' יהודה) מאור הגולה

ד'תש"מ (980)

מיץ

■ תקנת חדר"ג

מגדולי חכמי צרפת ואשכנז, מפרש התלמוד, פוסק, פייטן, וידוע בתקנותיו שנתקבלו בישראל.

הוא נולד, כנראה, בצרפת (יש אומרים במיץ), ועל כל פנים בסביבת הריינוס, בשנת ד'תש"מ (980) בערך. שם אביו נמסר לנו, אבל איננו יודעים עליו כלום, ולא נמסרו דברי תורה בשמו.

ידוע לנו על אחיו, ר' מכיר, שחיבר מילון ללשון המקראית והתלמודית בשם "אלפא ביתא דר' מכיר", אמנם גוף הספר לא הגיע לידינו. שם אשתו של רבנו גרשום, מרת בונה בת ר' דוד, ידוע לנו מתוך כתובה דארכסא שכתב לה בשנת ד'תשע"ג.

אוצר החכמה

מרביתו נודע לנו ר' ליאון (ליאונטין), הוא ר' יהודה בר' מאיר הכהן, שלמדו תלמוד. מסתבר שבא למגנצא מאיטליה. מחבריו ראוי להזכיר את רבנו שמעון בר' יצחק הפייטן הידוע. אין בידינו לומר מתי בא רבנו גרשום למגנצא ומה הן הסיבות שגרמו לבואו שמה.

אגדה מספרת, כי אחרי שבא ר' שמעון בר' יצחק למגנצא ונשא שם אשה "מגדולי המלכות", לא עבר זמן מרובה "ושמע רבנו גרשום והלך גם הוא למגנצא... וכשבא רבנו גרשום אצל רבנו שמעון הגדול, קיבלו בסבר פנים יפות ולמדו תורה יחד". ואכן ב"אור זרוע" מובא ש"אירע במגנצא מילה בראש השנה ושאלו לקדושים אשר בארץ, רבנו גרשום בר' יהודה מאור הגולה ורבנו שמעון הגדול".

בפירושו של ר' אפרים בר' יעקב לפיוטים מובא: "רבנו גרשום, הקשה לרבנו שמעון: הלוא הפסוק 'אז הוחל לקרוא בשם ה' הקורא למי הים וישפכם' נדרש בבראשית רבה על דור אנוש, ואיך יסדתו אתה (בקרובה 'אותותיך ראינו') על דור המבול? ושמעתי שישד רבנו גרשום חרוזה אחרת במקומה, ולא ראיתה עד הנה".

אחרי פטירתו של ר' ליאון שהיה "חכם מופלא בדורו" ישב רבנו גרשום על כסאו ולימד תורה בישיבת מגנצא. ישיבה זו זכתה תמיד לשם טוב ועל אחת כמה וכמה אחרי שעמד רבנו גרשום בראשה. אישיותו המקסימה משכה הרבה תלמידים אשר אף מארצות רחוקות נהרו ובאו. "וחכמי גרבונה וספרד שימשו לפניו" ושתו בצמא את דבריו.

מתלמידיו החשובים ייזכרו ר' יהודה הכהן, ר' אליעזר הגדול ור' יעקב בר יקר רבו של רש"י.

מסורת קדמונים, דיוק ופשט בלימודים, היו קני מידתו ועל פיהם נהג. נטייתו לדיוק הביאתו לידי כך, שהוא עצמו העתיק לו בכתב ידו את ה"מסורת הגדולה" וכן משנה וגמרא מוגהות, וגמרא בכתב ידו היתה לעיני רש"י. ומסורת בידינו, כי כתב פירוש על כל התלמוד (עם ציורים גיאומטריים לקצת דברים), אם כי לא נשארו בידינו אלא קטעי פירוש למסכתות בודדות. ידועות תשובותיו שהשיב לבני דורו בענייני הלכה (הרבה מהן נתפרסמו בספרים שונים), ו"הלכות טריפה" שחיבר.

חשיבות מיוחדת נודעת לתקנותיו, ולחרמותיו (חדר"ג) שתיקן לדורו ולדורות, ונתקבלו ברוב ארצות אירופה. התקנות הללו, לתיקון בית ישראל ולשלום הקהילה, מעידות על שאר רוח, חוש מפותח והבנה עמוקה בנפש האדם ובהוויות העולם, שנתאחדו אצלו לשיעור קומה גדול, אשר לא רבים זכו למזיגה שלימה זו כמותו. נפשו הטהורה ואפיו החזק נשקפים מתוכן, ואנחנו רואים בהן את רוב גדלו של האיש עצמו, וגם מקצת מסוד השפעתו הכבירה. ואם זכתה יהדות צרפת ואשכנז^{אוצר החכמה} לגדולה בלימוד התורה וההלכה ובנו לו בניין עדי עד - הרי מידי רבנו גרשום היתה להם זאת, שהניח את היסודות, ותלמידיו המשיכו בדרכו והשלימו את הבניין הנהדר הזה.

"מאור הגולה" היה, פשוטו כמשמעו, ומאורו אור לה.

בפנקסי הקהילות הקדומים הזכירו את שמו ביראת הכבוד: "שהאיר עיני הגולה בתקנותיו". וכן קראו לו: "מתקן דכולה גולה". ואף רש"י, תלמיד תלמידו, ראהו כגדול בדורותיו ואמר עליו: "רבנו גרשום זכר צדיק וקדוש לברכה, שהאיר עיני הגולה, וכולנו מפיו חיים, וכל בני גלות אשכנז כיתים ואדום (איטליה), תלמידי תלמידיו הם".

בתקופה של גזירות ורדיפות חי רבנו, הן בצרפת שבה גולד והן באשכנז שבה חי ופעל. הוא הגבר ראה עני גם בביתו פנימה: בנו יחידו המיר דתו לאונסו, ולא הספיק לחזור ליהדותו עד שמת בחיי אביו. רבנו התאבל עליו שבועיים, אבלות כפולה, על אבדת הגוף והנפש. ואע"פ שאמרו: "משומד שמת אין חייבין להתאבל עליו", הוא מרוב אנינות עשה.

התקנות של רבנו גרשום שגדפסו לראשונה ב"ליקוטי הפרדס" (ויניציאה ה'רע"ט), שונות הן: מקצתן היו קיימות מדורות קדומים ורק אושרו על ידו, ומקצתן תוקנו בשביל קהילות ישראל על ידו. הן מהוות אספקלריה מאירה המראה פני הדור, ומצביעות על בעיותיו.

להלן מן החשובות שבהן:

- שלא ישא איש שתי נשים.
- שלא ליתן לאשה גט בעל כרחה, ואין הגט כלום.
- שלא לראות מכתב חברו או השולח לחברו (בחדר"ג) בלא ידיעתו, ואם זרקו מותר.

- חרם, שלא לקצץ גליון ספר, אפילו כדי לכתוב עליו.
- מי שאבדה לו אבידה יש בידו להכריח הקהל עד שייכנסו כולם בחרם, שכל מי שיידע ממנו שום דבר שיאמר לו.
- חרם, שלא לבייש בעלי תשובה (מומרים שחזרו ליהדותם).
- שלא לשכור בית מגוי שדר בו חברו, עד מלאות שנה אחרי שיצא היהודי מן הבית.
- מותר לדבר עם עבריין שעבר על חרם, ונמנה לעשירי (למניין).

גם בתשובות של רבנו משתקפות נפשו הטהורה ואישיותו החזקה. הוא עונה לכל שואל, ותהיה השאלה מה שתהיה. הוא מברר את הדברים שנשאל עליהם מכל צד ועונה בבהירות ובראיות ברורות. מלשונותיו ראויים לציון: "ולפי שהראוני מן השמים", "כך דעתי נוטה", "כל דעתי נוטה מה שלימדוני רבותי", "אשיב לשואל דבר לפי מה שהראוני מן השמים", "ועכשיו אפרש לכם הכל, כדי שלא תצטרכו לשאול עוד על כך", "כך הדין", "על הטעמים הללו סמכתי".

אף בפיוט קנה לו רבנו שם, והשפעת הפיוט האיטלקי-ארצישראלי ניכרת בפיוטיו. עשרה מפיוטיו (סליחות) נשארו בידנו. יחסו לפיוט ובקיאותו בו ניכרים גם מתשובתו על שאלה בעניין ה"קרובות" הנאמרות בתוך התפילה. והרי הוא אומר: "וגם יש לנו ללמוד מן הפייטנים הראשונים, שהיו חכמים גדולים. הרי ר' ינאי, שהיה מן החכמים הראשונים, ופייט קרובות לכל סדר וסדר של כל השנה. וגם ר' אליעזר בר' קליר, מן החכמים הראשונים, פייט קרובות לכל הרגלים, והזכיר באבות וגבורות דברי אגדה ועניינים הרבה. וגם רבנו קלונימוס זכר צדיק לברכה, שחכם גדול היה, ופייט קרובות לכל הרגלים והזכיר בהם אגדה ועניינים הרבה, ור' משולם בנו, ידענו שחכם גדול היה, ופייט קרובה לצום כיפור, ובתוך הברכה אמר עניינים הרבה, ובסוף סמוך לחתימה, הזכיר מעין ברכה. ויש ללמוד מהן ולא לבטל קרובות, שהן שבח הקב"ה" (שבלי הלקט).

צרות ישראל ומצוקתם העירו את כינורו של רבנו ומצאו להן ביטוי בפיוטיו. נפשו הפיוטית הגיבה על סבל ישראל בלשון נמרצת, ויהי פה לעמו ועד לענותו. פיוטיו עושים רושם כביר גם כיום, ומעידים על לב רגיש ועין רואה וחודרת. ואף הם משלימים את דמות אישיותו האצילה.

זכה דורו ומצא בו לא רק רבו ומדריכו המורה לו דרכו בתורה ובחיים, אלא גם מליצו המנחמו בעוגיו ורושם דברי ימיו, שכן דברי ימי ישראל בדורות ההם פיוטים המה.

סליחות חיבר רבנו. סוג פיוט שבו הפייטן חפשי לרוחו ואינו קשור בכבלי מסורת השירה והנוסח, והן עדויות נאמנות למה שקרה לישראל בזמנו.

ישראל נתונים בצרה ובשביה, ודאי שהעוון גרמן, אבל בכל זאת הם בנים לאביהם שבשמים, ומן הדין שאב ירחם על בניו.

בפזמונו "זכור ברית אברהם", הוא מקונן מרה:

**"העיר הקודש והמחוזות
היו לחרפה ולביזות
וכל מחמדיה טבועות וגנוזות
ואין שיור רק התורה הזאת".**

אכן בתורה זו עסק והעסיק את תלמידיו, לברכה לישראל ולהרמת קרנו בגלות המרה.

בדרך כלל אין זכר שנים בסליחותיו. רק בסליחה "גרוני ניחר" נרשם זכר שנה בקירוב: "ומקום בו מתכפרים אחת בשנה, זעמת ואנפת זה תשע מאות וחמישים ועוד שנה". כלומר שנת ד"א תשע"ט (1019). בכתבי יד מאוחרים ובספרי דפוס שינו תאריך זה כפי הצורך ורשמו "יותר מאלף שנה" או: "זה כמה מאות שנה".

שנת פטירתו של רבנו אינה ידועה בבירור. יש אומרים שנפטר בשנת תשפ"ח (1028), ואחרים אומרים בשנת ד' אלפים ת"ת (1040), ומקובל כי בעת פטירתו אמר: "הציצית חוץ". ולא הבינו כוונתו בבירור: אם רצה לומר שיסירו את הציצית מן הטלית לפני הקבורה, או שתהינה מחוץ לארון.

מצבת קבורתו של רבנו קיימת בבית הקברות של קהילת מגנצא ועליה חרות: "צור חוצב לזכר ר' גרשום בר"י מאור הגולה". סופה של הכתובת (שתי שורות) גיטשטש ונמחק במרוצת הימים. אמנם מסתבר, כי מצבה זו אינה המצבה הראשונה שהוקמה על קברו, אבל גם היא אינה מאוחרת מן המאה השתים-עשרה.

אור אישיותו של רבנו גרשום עדיין מאיר את חיי התורה בעמנו, ואור זה לא ייכבה לנצח.

יש הסבורים כי נפטר בשנת ד'תשע"א (1011).

רבנו חננאל בנו של רבנו חושיאל

ד'תש"נ (990)

קייירואן

■ פירוש רבנו חננאל

מגדולי חכמי ישראל בסוף תקופת הגאונים. תלמידו של אביו, ולאחר פטירתו מילא את מקומו בתור ראש ישיבת קייירואן, יחד עם חברו רב נסים בן רב יעקב.

חיבר פירוש לרוב התלמוד הבבלי.

עד ימיו לא היה פירוש כולל לתלמוד, מלבד פירושים למסכתות או לסוגיות בודדות משל גאוני בבל.

רבנו חננאל מרבה להזכיר פירושי גאוני בבל, אבל אינו מבטל בפניהם מסורת הפירושים שקיבל מרבותיו, שקיבלו מחכמי איטליה.

רבנו תם מכנה את רבנו חננאל תלמיד רב האי גאון, אולם אין להניח שרבנו חננאל ישב לפני רב האי גאון בבבל וקיבל תורה ישירות מפיו, אלא למד מתורתו שבכתובים ומתשובותיו. אכן, הרבה מפירושי הגאונים בכלל, ושל רב האי גאון בפרט, משוקעים בפירושי רבנו חננאל.

פירוש רבנו חננאל לתלמוד מצטיין בבהירות ובפשטות, למרות תמציתיותו המופלאה.

הוא מסכם בקיצור סוגיות התלמוד, ומפרש רק את העניינים הקשים.

לפעמים הוא משאיר את מחצית הסוגיא בלי פירוש ומעיר: "ושאר כל השמועה פשוטה". הוא מרבה להביא את דברי הירושלמי ולהסתייע בהם, ויש שהוא מכריע ההלכה על פיהם. בהרבה מקומות הוא משתדל להגיע למסקנת ההלכה בסוף פירושו לסוגיה. בדרך זו משמש פירוש רבנו חננאל לא רק ביאור לתלמוד, אלא גם מקור פסיקה.

מאמרי אגדה הוא משתדל לפרש באופן מושכל כדרכם של הגאונים רב סעדיה, רב שמואל בן חפני ורב האי. על כמה סיפורי ניסים הוא מביע דעתו שהם דברי חזון או שנראו בחלום. כן הוא סבור שהכישוף אין בו ממש. בכל אלה הלך הרמב"ם - ובעקבותיו שאר חכמי ספרד - בדרך שסללו הגאונים ורבנו חננאל תלמידם.

קביעת הגרסא הנכונה בגמרא זוכה לתשומת לב מיוחדת בפירוש רבנו חננאל. יש שהוא מעתיק סוגיא שלמה בפירושו לשם קביעת הגרסא המדויקת. המחברים בדורות הקדמונים הרבו להסתמך עליו ולהעתיק מדבריו בחיבוריהם, ביניהם ר' נתן בעל הערוך ואף הרי"ף. רש"י לא השתמש

בפירוש של רבנו חננאל, כי בימיו טרם הגיע לצרפת. אולם תלמידי רש"י בעלי התוספות מרבים להביאו.

פירוש ר"ח המצוי בידינו מקיף את הסדרים מועד, נשים, ונזיקין, ועוד מסכתות שענייניהם נוהגים בזמן הזה.

מלבד הפירוש לתלמוד כתב ר"ח גם פירוש לתורה, וכן גם ספרי הלכה ותשובות בענייני הלכה.

עד שלא שקעה שמשם של גאוני בבל זרחה שמשם של רבנו חננאל, רב ניסים חברו ורב שמואל הנגיד, שזכו לפתוח תקופה חדשה בישראל - התקופה הרבנית.

רבנו חננאל נפטר בשנת ד'תתט"ו (1055).

20

ר' יהודה (בר' דוד) איבן חיוג

ד'תש"נ (990)

פאס

■ "ספר הפעלים בעלי הכפל"

מגדולי המדקדקים העבריים בימי הביניים. חי באמצע המאה השמינית לאלף החמישי.

מוצאו מפאס שבמרוקו, שהיתה מרכז של חקר לשון הקודש בימים ההם, ועמדה בקשרים עם חכמי המסורת והדקדוק בטבריה. אחר כך עבר חיוג' לקורדובה שבספרד, ושם חיבר את ארבעת ספריו, המשמשים מפנה בתולדות הדקדוק העברי.

חיוג' היה הראשון שהכיר את שילוש-האותיות שבשרשי המילים העבריות. עד ימיו חשבו שיש בלשון הקודש גם שרשים בני שתי אותיות ואפילו בני אות אחת. (מחברתו של מנחם בן סרוק מביאה, למשל, את המילים: צר ואויב, והכית בצור, צירים וחבלים, נוצר חסד, צרור הכסף ועוד - בשורש אחד, הוא שורש "צר". את הפועל "נטה" הוא מביא באות אחת, אות "ט". לפיכך היו אז משוררים שגשתבשו וכתבו: "הן נמצא האדם טרם הבראו ומקודש טרם צרותו" [במקום "הווצרו" או "יצירתו"], או: מה לבני פרחח לעוד נזם וחח [במקום "לעדות"].)

חיוג' קבע בפעם הראשונה, שגם הפעלים שאינם שלמים יש להם שורש בן שלש אותיות, אלא שאחת מאותיותיהם היא מ"אותיות הסתר והמשך", שדרכן להיות "נחות" או "נסתרות" במקרים מסוימים, ולא להיראות במבטא או בכתב.

על פי שיטה זו קבע חיוג' את שורשם האמיתי של הפעלים בעלי פ"א פועל

או עי"ן פועל או למ"ד פועל נחה, וסידר אותם על סדר א"ב בחיבורו "ספר הפעלים בעלי אותיות הנוח והמשך".

אחר כך הוסיף על סדר א"ב בחיבורו - "ספר הפעלים בעלי הכפל" (היינו מגזרת הכפולים).

שיטה זו, ששכלל אותה אחר כך ר' יונה ן' ג'נאח, קיימת למעשה עד היום, אף על פי שמניחים שביסודו של דבר היו גם בלשון הקודש שרשים קצרים, כפי שמעידה מציאותם של פעלים כגון טוב-טב, נוד-נדד, שגה-שגג.

על בני תקופתו עשתה תגליתו של חיוג' רושם גדול, שפתחה את דרך - המלך להבנת המבנה של לשון הקודש, רושם עצום.

ר' שלמה פרחון כתב עליו: "ר' יהודה ז"ל, שגילה לו הבורא דבר שלא נתגלה לרבי סעדיה ז"ל, ראש המדברים". ובמקום אחר: "וכשראו חכמי בבל את ספרו, אמרו: 'לא ראינו מצד מערב דבר טוב חוץ מזה הספר, שהוא יותר טוב מכל טוב שבעולם'".

חיוג' חיבר עוד את "ספר הניקוד" ואת "ספר הקרחה". האחרון, מעין פירוש דקדוקי למילים קשות במקרא על סדר ספרי התנ"ך, נשתכח ברבות הימים, ורק בזמן האחרון נתגלו ממנו כמה קטעים, המלמדים על גודל חשיבותו של הספר.

רבנו יונה ן' ג'נאח

ד'תש"נ (990)

קורדובה

■ "ספר השרשים"

הוא היה גדול המדקדקים העבריים בימי הביניים. למד תורה מפי המדקדק ר' יצחק ן' ג'יקטיליה, אחד מתלמידי מנחם בן סרוק.

בשנות בחרותו נחרבה קורדובה, בעקבות מלחמת אזרחים שפרצה בקרב ערביי ספרד, שהביאה קץ לחליפות בית אומיה בקורדובה (1012), ורוב תושביה היהודים ברחו ממנה והתפזרו לכל רוח.

ן' ג'נאח הגיע לסרגוסה ונשאר במקום עד סוף ימיו. שם מצא לו יהודים כגילו וכרוחו, ביניהם גם המשורר המפורסם ר' שלמה ן' גבירול.

פרנסתו היתה מרפואה, אבל עיקר עסקו היה בחכמת הלשון ופירוש המקרא, שלהם היו נתונים רובי עתותיו. שקידתו על הלימודים לא ידעה גבול, וכך סיפר על עצמו כי מרוב שהוא משים לילות כימים, מוציא הוא על שמן כפליים ממה שמוציאים אחרים על יין.

הוא קובל על הזנחת חכמת לשון הקודש בדור האחרון בספרד, בניגוד לחרדתם של חכמי מסורת המקרא והגאונים רב סעדיה ורב שמואל בן חפני. ע"כ החליט לחבר ספר שיכלול את רוב חכמת הלשון על שורשיה ונטיותיה, ולא יניח שום דבר שיש בו תועלת מבלי להתייחס אליו. אם ימצאו שורשים שאין יכולת לפרשם ע"פ עדות המקרא - ישתמש בעדויות אחרות שאפשר למצוא פירושם מדברי חז"ל.

ואם גם מאלה לא יבוא עזרו - יסתייע בלשון הערבית, וזאת למרות שיש מתנגדים לשימוש בלשון לועזית לשם ביאור דברי המקרא.

הרי מצאנו שחז"ל לא נמנעו מלבאר מילים קשות בתורה על דרך לשונות זרות, כגון פירושם לפסוק "במשוך היובל" - בקרן האיל שכן בערבית קוראים לדכרא (איל) יובלא.

כך מגן נ' ג'אנח על לשון המשנה והתלמודים, שחכמי לשון אחרים ראו בה לשון בלתי צחה, ואילו הוא רואה בה פרי התפתחות חוקית של הלשון העברית הקסומה.

ב"ספר השרשים", החלק המילוני של "ספר הדיוק", מובאים כל שרשי הלשון העברית שבמקרא בסדר א"ב. בכל שורש מבחין נ' ג'נאח הבחנה קפדנית בין ההוראות השונות שבו, כגון בשורש "פקד" הוא קובע שבעה עניינים.

דברי נ' ג'נאח עולים בזה על כל מה שעשו קודמיו, כרב סעדיה גאון ור' יהודה אבן קוריש ודונש בן לברט.

אפשר לומר עליו שכמעט לא הניח לאחרים מקום להתגדר בו. רק שגיאה אחת שגה נ' ג'נאח: שלא כתב את ספרו בעברית. על כן לא נתפרסמו דבריו אלא בספרד גופה, והיו כספר החתום ליהודי ארצות אחרות.

לאחר כמה דורות קמו מתרגמים ומעבדים, שהפיצו את הידיעות הכלולות בספרים שלו בכל מושבות עם ישראל. אף על פי כן נמצא נ' ג'נאח מפסיד, שכן נזקפו הישגיו המרובים בחקר הלשון העברית לזכותם של אחרים, כאבן עזרא והרד"ק, שדרך צינורות ספריהם הגיעו רעיונותיו לדורות הבאים אחריו.

ר' משולם בר' קלונימוס מלוקא

ד'תש"נ (990)

מגנצא

בנו של ר' קלונימוס בר' משה מלוקא (איטליה). לפי האגדה הובאה משפחת קלונימוס מאיטליה למגנצא ע"י המלך קרל הגדול ד'תק"ס (800).

ואולם, ר' משולם חי כנראה רוב ימיו בלוקא, ומשם עמד בקשר עם ר' שמעון בר' יצחק הגדול במגנצא ואף השיב לשאלות חכמי נרבונא. כמו כן עמד בקשרים עם רב שרירא ורב האי גאוני פומבדיתא, בדבר בירורי גרסאות ופירושי מילים קשות בתלמוד.

ר' משולם היה גם פייטן גדול, ופיוטים משלו נכללו בסדר התפילה של מחזורי האשכנזים (שבלי הלקט כ"ח).

רבנו גרשום מאור הגולה בתשובתו בעניין הפיוטים מסתמך על הפייטנים הקדמונים ינאי והקליר, וכן על ר' קלונימוס שפייט קרובות לכל הרגלים.

גם פירוש למסכת אבות חיבר ר' משולם, וקטע ממנו נשתמר ב"ערוך", ערך סעד. מקטע זה אפשר לראות שפירושו היה כעין מדרש, שכן הוא מביא לכל מאמר מהמשנה ראיות מן המקרא.

מסופר עליו שהיה מתווכח עם הקראים והיה מוכיח להם טעותם בראיות ממקראות. כגון בזה שמפרשים את הכתוב אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, כמשמעו. השיב להם מהמקרא בישעיה סו, כג: "והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחוות לפני". וביחזקאל מו, ג: "והשתחוו עם הארץ פתח השער ההוא בשבתות ובחדשים". ואם היה אסור לזוז ממקומו, איך יבוא כל בשר להשתחוות בבית המקדש? ועל פירושם לכתוב "לא תבערו אש וגו'" - שאסור להדליק נר של שבת, השיב: "כך כתוב 'ויברך אלקים את יום השביעי' ואין אנו יודעים במה ברכו, אלא ממה שאנו רואים בקללות שקלל איוב את יומו בחשכה וכו', מכאן שברך הקב"ה שבת באורה".

בסוף ימיו עבר ר' משולם למגנצא ושם נפטר.

בשנת ה'תרי"ט (1859) נתגלתה מצבת קבורתו במגנצא ועליה חקוק: "פה נקבר רבנא משולם בן רבנא קלונימוס תנצב"ה".

רב נסים בן רב יעקב

ד'תש"נ (990)

קיירואן

■ "המפתח למנעולי התלמוד"

אוצר החכמה

אביו, רב יעקב בר נסים בר יאשיה אבן שאהין, היה ראש חכמי קיירואן בדורו.

אליו נשלחה בשעתו תשובת רב שרירא גאון (אגרת רב שרירא גאון) על שאלתו "כיצד נכתבה המשנה?"

רב נסים למד תורה מפי אביו, וכן קיבל מפי רב חושיאל. אחרי פטירת שני רבותיו נחשב רב נסים לגדול חכמי קיירואן, בצד חברו הגדול רבנו חננאל בן רב חושיאל.

רב נסים היה בקי גם בספרות הפילוסופיה היוונית-ערבית. הוא עמד בקשר הדוק עם חכמי בבל, וכן גם עם ר' שמואל הנגיד, ששתה מימי תורתו של רב האי גאון דרך "צנורו" של רב נסים.

ר' שמואל הנגיד העריך מאוד את רב נסים ותמך בישיבת קיירואן שבראשותו בכספו. לבסוף אף התחתן בו ובנו יהוסף נשא לאשה את בתו של הרב נסים. לחג כלולות בתו נסע הרב נסים לספרד, ובשהותו שם הרביץ תורה לחכמי קורדובה ואף ר' שלמה ׳ גבירול זכה להיות בין שומעי לקחו.

רוחב בקיאותו ועומק הבנתו בכל מכמני התלמוד נודעו עם פרסום ספרו הגדול "המפתח למנעולי התלמוד". בספר זה מאיר רב נסים את הסתומות שבתלמוד ע"י המפורשות שבמקומות אחרים, לפי הכלל "דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר". בספרו זה הוא מצביע על המקבילות המסייעות להבנת עניינים סתומים המפורשים במקומות אחרים בבבלי, בירושלמי, בתוספתות ובמדרשים.

בבקיאותו העצומה בכל חדרי התורה, פותח רב נסים את כל "המנעולים" ומברר את כל הסתומות שהיו חתומים ונעולים. ספר המפתח נכתב במקורו בערבית ומפאת חשיבותו לקהל הלומדים הזדרזו לתרגם חלקים ממנו ללשון הקודש.

גם חיבורים חשובים אחרים חיבר, אשר לא כולם הגיעו לידינו, אבל עקבותיהם מתגלים בספרי הראשונים שהשתמשו בהם (בכללם הרי"ף, הרמב"ם, המאירי ועוד).

לפי אחד המקורות נפטר הרב נסים בשנת ד'תת"י (1050).